ڊاڪٽر ڦُلُو ’سُندر‘ ميگھواڙ

سنڌي، ڍاٽڪي ۽ ٻين مقامي ۽ پاڙيسري ٻولين جو تقابلي اڀياس

Comparative Study of Sindhi, Dhatki, and other Native & Neighbouring Languages

Abstract:

Thar is the desert in the southern part of Pakistan's Sindh province. Historically, Thar provided refuge to numerous refugee communities. As a result, Thar has evolved a civilization that is multilingual, multicultural, multiethnic, and multireligious. In spite of natural droughts and starvation as well as a lack of governmental will to develop the region, Thar is a model pluralist society with all the ideal approaches for a civilised society, i.e. inclusiveness, harmony, peace, and love.

Nowadays, several languages are being spoken in Thar mainly Dhatki, Sindhi, Parkiri, Marwari, Oadiki, etc. The background of these indigenous languages is multicultural and multilingual. These languages are interrelated, with extremely deep and in-depth ties in a variety of domains, primarily geographical, cultural, social, religious, political, and economic. As a result, they shared a great deal of llinguistic contact, particularly words, through cultural and literary interaction.

Because of the colorful and rich cultural background, these languages are very rich means of phonemes and vocabulary. But, unfortunately, because of the impact and influence of neighboring, and international languages, these indigenous languages are dying rapidly. Neither, the government institute nor the developing sector show their interest in the survival of these Languages. I recommend that; the scripts of these languages should be finalized and grammar must be written and these languages must be taught from primary in their related area. Due to their colourful and diverse cultural

history, these languages have a vast array of phonemes and words. However, due to the effect and influence of neighbouring, provincial, national and international languages, many indigenous languages are gradually dying. Neither the government institute nor the civil society is concerned to preserve and revitalise these vanishing languages. I recommend that the scripts of these languages be finished, that their grammar be written, and that they be taught in primary school in the respective regions.

In this research paper, a comparative study of the past, present, and future of the native languages of Thar has been done geographically, culturally, and linguistically.

Keywords: *Indigenous languages, dying languages, comparative language, Dhatki, language promotion*

ٻولين جا لاڳاپا ۽ لاڳاپن جا سبب:

ٻولي، انسان ذات جي تهذيب ۽ تمدن جو سڀ کان اعليٰ خزانو آهي. دنيا ۾ ڪا به اهڙي قوم نہ آهي، جيڪا ٻين قومن جي تهذيب ۽ تمدن کان متاثر نہ ٿي هجي، اهڙي طرح دنيا ۾ ڪا بہ اهڙي ٻوليءَ نہ آهي جيڪا پنهنجي پاڙي وارين ٻولين کان اثرانداز نہ ٿي هجي، ان کان ڪجهہ ورتو نہ هجيس، يا ان تي پنهنجي لساني ورثي جا اثر نہ ڇڏيا هجنس، ان کي ڪجهہ ڏنو نہ هجيس.

دنيا جي مختلف قومن ۽ انهن جي تهذيبن جي هڪ ٻئي تي اثرن جا ڪيترائي سبب ۽ ڪارڻ آهن؛ اهڙيءَ طرح ٻولين جي لغوي خزاني جي هڪ ٻئي کي ڏي وٺ جا ڪيترائي سبب آهن. انهن سببن مان هڪ سبب آهي ڪنهن ملڪ کي فتح ڪري ان تي پنهنجي تهذيب، تمدن ۽ ٻوليءَ کي رائج ڪرڻ يا مفتوح قوم مٿان پنهنجي تهذيب، تمدن ۽ ٻولي مڙهڻ، انهي سبب جي ڪري فاتح قوم جي ٻولي، تهذيب، تمدن ۽ رسم و رواج جو اثر مفتوح قوم ۽ ان جي تهذيب، تمدن، رسم و رواج ۽ ٻوليءَ تي ضرور ٿيندو آهي.

ٻولين جو هڪ ٻئي تي اثر جو ٻيو ڪارڻ قومن ۽ آبادين جو باهمي ميل جول آهي، جڏهن ڪي بہ ٻہ ٻوليون هڪ اهڙي ملڪ ۾ ڳالهايون وينديون آهن، جو (ملڪ) سياسي طور هڪ نظام هيٺ هوندو آهي، تڏهن اهي ٻئي ٻوليون هڪ ٻئي تي اثر ڪنديون آهن ۽ هڪ ٻئي کان ڪجهہ وٺنديون ۽ ڪجهہ ڏينديون آهن.

ٻولين جي هڪ ٻئي تي اثر جو ٽيون ڪارڻ پاڙيسري هجڻ آهي، ۽ پاڙي وارن ملڪن جي ماڻهن جي لڏپلاڻ ۽ لہ وچڙ ان جو هڪ خاص سبب آهي، جڏهن ڪي

ماڻهو گهڻي تعداد ۾ هڪ ملڪ کان لڏي ٻئي واري ملڪ ۾ وڃي رهندا آهن، تڏهن نئين ملڪ ۾ رهي، لڏي ايندڙ طرفان ان ملڪ جي اصلي رهاڪن ميل جول قائم رکڻ سان، ٻنهي گروهن جون ٻوليون هڪ ٻئي سان ٽڪر کائينديون آهن، ۽ هڪ ٻئي کي لفظن ۽ لغوي خزاني جو ذخيرو ڏينديون ۽ وٺنديون آهن.

اهڙي ريت ٻولين جي هڪ ٻئي تي اثرن جا جيڪي ڪارڻ ۽ سبب، ماهرن مقرر ڪيا آهن، انهن مان ڪي هي آهن.

1. تجارتي ۽ واپاري لاڳاپا
2. باهمي شاديون ۽ ٻيا سماجي ۽ ثقافتي لاڳاپا ۽ ميل جول
3. ساڳيو مذهب، مذهبي تبليغ ۽ ميل جول
4. لڏپلاڻ

مٿي بيان ڪيل سببن ۽ ڪارڻن جي روشنيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ جو سنڌ جي ٻين وارن ملڪن ۾ پکڙجڻ ۽ اتي جي ٻوليءَ تي پنهنجا صوتي، صوتياتي، صرفي نحوي، معنوي ۽ لغوي اثر قبول ڪرڻ هڪ لازمي امر آهي. سنڌي ٻوليءَ طرفان سرحد پار، ڪڇ، ڪاٺياواڙ گجرات، راجستان ۾ پنهنجا لساني اثر ڇڏڻ ۽ سنڌ اندر اُتي جي ٻولين کي مُتاثر ڪيو. اهڙيءَ طرح سنڌيءَ جو بلوچستان جي سبي، ڪاڇي، قلات، مڪران ۽ لسٻيلي واري ايراضيءَ ۾ اثرانداز ٿيڻ ۽ اتي جي مقامي ٻوليءَ جا اثر قبول ڪرڻ هڪ زنده ٻوليءَ جي صحتمند نشاني آهي. ساڳي ريت سرائڪي ٻوليءَ جي خطي ۾ بهاولپور، ملتان، ڪيتران، ديره جات، بکر، مظفر ڳڙهه، ليه ۽ ميوانوالي تائين پنهنجا اثر قائم ڪرڻ ۽ سرائڪي جي لب و لهجي، صوتيات، صرف و نحو، معنوي ۽ لغوي خزاني کان اثرانداز ٿيڻ لاءِ جيڪي ڪارڻ ۽ سبب ٿي سگهن ٿا، اهي مٿي بيان ڪيل ڪسوٽيءَ سان ئي پرکي سگهجن ٿا.

سنڌي لسانيات جو اهو باب فقط انهن حدن تائين محدود رکي نٿو سگهجي، پر انهيءَ سلسلي ۾ فارسي ۽ سنڌي طرفان هڪ ٻئي تي اثر پوڻ ۽ عربي ۽ سنڌيءَ جو هڪ ٻئي تي اثرانداز ٿيڻ اهم آهي.

مٿي بيان ڪيل ٻولين، ماڳن ۽ ملڪن سان سنڌ جا تهذيبي ۽ تمدني رشتا ۽ سنڌي ٻوليءَ جا لساني رابطا، ڪنهن هڪ سال، ڪنهن هڪ عرصي يا هڪ دور ۾ نه ٿيا آهن، پر هر تهذيب ۽ تمدن هر ٻوليءَ جا رابطا ۽ رشتا، ڌار ڌار زمانن ۾، ڌار ڌار عرصن ۾، ڌار ڌار دورن ۾ قائم ٿيا، وڌيا ۽ ويجهيا آهن.(1)

ٿري محاوري جو مختصر جائزو ۽ ڍاٽڪي ٻولي

رائيچند هريجن صاحب، تاريخ ريگستان ۾ لکي ٿو ته: ”ٿري مسلمان، سنڌي ڳالهائيندا آهن، پر ٻهراڙيءَ ۾ نج سنڌي ڪانهي، ڪي ڪي لفظ مزيدار (يعني ڦريل) آهن... مسلمانن جي گيتن (ڳيچن) ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي ۽ ڳائڻ جو نمونو اهڙو آهي، جو هرڪو سولائيءَ سان سمجهي سگهندو.“(2)

سنڌي	ٿَري	ڍاٽڪي
اِهو/اِهي	اِي	اَئہ
ڪان	ڳنان	سين/ ڳنان
اوهين	اَئين	اَپين
منهنجو	مهجو	مانهانجو
پلي	پلين	پلين
هو	اوءَ	او
هجن	هُوَن	هوئين
نهارين	نهارئين	جوئين
ڇا/ ڇو	ڪوهہ	ڪي
بيهارين	بيهارئين	پيچارين
پنهنجو	پِنڊ جو/ پِنڊ رو	آپرو
ڏين	ڏئين	ڏئين
ڇا جي لاءِ	ڪوهہ لاءِ	ڪيِن سارون
پٽ	پُتر	ڏڪرو
هائو	هوئہ	هُئہ
ڪيٿ	ڪيتر	ڪيت/ ڪيتر
منڊي	مندري	بينٽي
جنهن	جنهن	جئہ / جِڪئہ
پيءُ	پيئو	ٻا
تنهن	تهن	تَئہ
ڪائڻ	ڪانوڻ	ڪائُونڻ

”ٿر ۾ سنڌي ٻولي سنڌي مسلمان ۽ هندو جاتيون جهڙوڪ لهاڻا وغيره ڳالهائيندا آهن. جن جو واسطو ٿر جون ٻيون ٻوليون ۽ محاورا ڳالهائيندڙ ماڻهن ۽ قومن سان پوندو رهي ٿو مثال طور مارواڙي، ڀيل، ميگهواڙ ڪولهي وغيره جيڪي ڪڇ-ڪاٺياواڙ، گجرات ۽ راجستان جي علائقن مان ٿر ۾ لڏي آيا آهن. جنهن ڪري ٿر جي سنڌي محاورن تي وقتن وقتن مختلف اثرات مرتب ٿيندا رهيا آهن. اهوئي سبب آهي تہ سنڌيءَ جي معياري محاوري کان ٿر محاوري جي وياڪرڻ جون ڪجهہ صورتون تبديل ٿيل ملن ٿيون. اهڙين ڪجهہ نرالين صورتن جو وچور پيش ڪجي ٿو:

1. **اسم خاص:** ”يو“ پڇاڙي گڏي نالن جا اچار ڪن ٿا؛ مثال طور: پورو مان پُورِيو، ڏيپو مان ڏِيپِيو. مسلمانن جي نالن پٺيان بہ ”يو“ ملائين ٿا، ”سومار“ بدران ”سُومارِيو“. هي ڍاٽڪي محاوري جو اثر آهي. چاڪاڻ تہ سموري ٿر ۾ نہ صرف سنڌي پر ٿَري ڳالهائي ويندي آهي، ٿر جا ڪراڙ پنهنجن نالن پٺيان اڪثر ”شاهہ“ لفظ گڏيندا آهن. جهڙوڪ، ڪيول شاهہ، جڳُو شاهہ اهو نمونو گجرات جي ڪراڙن کان ورتو اٿن.

2. **ضمير:** ٿر جا هندو ”مون“ بدران ”مين“ چون، مثال طور ”مين وٽ“ معنيٰ مون وٽ، ”مين سان گڏ“ يعني مون سان گڏ. تنهنجو بدران“ تين جو“ ۽ ”پنهنجو“ بدران ”پانجو“ چون ٿا، هي مثال ڏيکارين ٿا تہ ٿر جي ٻوليءَ جي ڪجهہ ڇايا ڀيل آهي. ”اپاڻ کي ڪُسي ڪرڻي، آئون راجي ٿيوڻ لائق آهي“ يعني پاڻ کي (اسان کي) خوشي ڪرڻ ۽ راضي ٿيڻ جڳائي. اهڙي طرح ”پاڻ“ بدران ”اپاڻ“ لفظ ڪم آڻين ٿا، جو نج پراڪرت آهي، ٻين هنڌ اڳاڙيءَ وارو ”آ“ جو اُچار ڪيرِ ڇڏيو اٿن، پر ٿريلي اهو اڄ تائين قائم رکيو بيٺي آهي.

3. **صفت:** چڱو بدران عام طرح چون ”ڀلو“. مثال طور ”مور ڀلو ليئو“ بنهہ چڱو يا اچو وڳو“ليئو“ معنيٰ وڳو يا پوشاڪ ”گهٽو“ بدران عام طور چون”گهڻ“. مثال طور گهڻ ڏينهن نہ ٿيا، يعني اچا ٿورائي ڏينهن ٿيا (گهڻا نہ). ڪائڻ مان ڪردنت اسم حاليہ ”ڪائيندو“، پر ٿر جا هندو چون”ڪائندو“. ساڳي طرح چاهڻ مان”چاهيندو“، پر ٿري چون ”چاوندو“.

4. **فعل:** ٿر ۾ ”وهڻ“ لفظ عام طور هلڻ جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي، ”وراند تائين هتي ٿيو هو پوءِ وهيو ڏيپلي“ يعني ٽپهري هت هو پوءِ ڏيپلي هليو ويو. وراند معنيٰ ٽپهري ۽ ”وهيو“ معنيٰ هليو هو بدران ”ٿيو هو“ چوندا آهن. ”ٿيڻ“ بدران ”ٿيوڻ“ چون، مثال طور، ايئن نہ ٿيوڻ گهرجي.

"اگهڻ" معنيٰ قبول پوڻ، تنهن مان "اگهيو" پر "اگهاڻو" بہ چئبو آهي، ساڳئي ريت وڪڻڻ مان وڪيو ۽ وڪاڻو ٿري ۾ اها "اڻو" پڇاڙي هن ريت ڪم آڻين ٿا.

هي نئون ڳوٺ آڏاڻو آهي- يعني اڏيوويو آهي.

هي ڳوٺ نئون ٻڌاڻو آهي- يعني ٻڌوويو آهي.

اسلام ڪوٽ ڦُراڻو آهي- يعني ڦريو ويو آهي.

5. **ظرف:** ٿر جا هندو "چو" بدران چون"ڪيون".

6. **حرف جر:** "هن مجماني ڪي، هن ڪان، جو هو سڪرارو ٿيو هو." يعني هن مزماني ڪئي، هن لاءِ تہ هو چڱو ڀلو ٿيو هو. "ڪان" حرف جر ڪي "لاءِ" جي معنيٰ ۾ ڪم آڻين ٿا، "پر" بدران "پڻ"چوندا آهن، "پڻ" لفظ ڪي ڦيرائي پڻ چوندا آهن.

7. **اسم جا جمع ٺاهڻ:** جمع ٺاهڻ لاءِ جن سنڌي معياري اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "ن" آواز آهي، ان ڪي بدلائي"اين" ڪري ڇڏيندا آهن، مثال طور"ڀِٽن" ڪي "ڀِٽين" چون.

جملو: "ڀِٽن ۾ هلڻ مشڪل آهي." بدران چون، "ڀِٽين ۾ هلڻ مشڪل آهي."

"گهرن" بدران"گهرين" چون.

جملو: "گهرن ۾ ڪو ماڻهو ڪو نہ هو." بدران چون "گهرين ۾ ماڙهو ڪو نہ هو."

"ڳئن" بدران "ڳوئين" چون، هت نہ صرف "ن" وينجن ڪي"اين" سر ۾ مٽائين ٿا، پر "ڳ" آواز بعد "ا" چوٿي سر ڪي"او" ٻڳهي سر ۾ تبديل ڪيو وڃي ٿو.

"ڏڳن" بدران"ڏڳين" چون، "ڏڳن جو واپار چڱو آهي." بدران چون "ڏڳين جو واپار چڱو آهي."

8. **زور ڀرائيندڙ حرف:** ٿر جا ماڻهو خاص طور هندو، لفظن جي پويان "ج" جوڙي انهيءَ تي زور ڏيندا آهن، جڏهن تہ ڀاڻڪيءَ ۾ "ئي+ج" ملائين، جيئن، "هيڪوئيج" معنيٰ هڪڙوئي.

ڀيرو مل جي خيال موجب هي گجراتيءَ جو اثر آهي، چاڪاڻ تہ گجراتي ۾ "ايڪ" معنيٰ هڪ ۽ "ايڪج" معنيٰ هڪڙوئي يا رڳو هڪ.

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جي لفظن جي سنڌيءَ جي معياري محاوري جي لفظن سان ڀيٽ ڪجي تہ ڪي آواز مٽيل معلوم ٿيندا، ڪجهہ مثال هيٺ ڏجن ٿا.

معياري محاورو۔ ٿري محاورو

ٽڏ	ٽڊ	ٽ جي بجاءِ ٽ ڪم آندي وئي ۽ ڏ جي بجاءِ ڊ ڪم آندي وئي.
ٽڪاٽو	ٽڪاٽو	ٽ جي بجاءِ ٽ ڪم آندي وئي.
اِتي	اِٿ	ت جي بجاءِ ٿ ڪم آندي وئي.
ڪنڊ	ڪنڏ	ڊ جي بجاءِ ڏ ڪم آندو ويو آهي.
ڦاسِي	ڦاهي	س جي بجاءِ ه ڪم آندي وئي آهي.
ساه	ساس	ه جي بجاءِ س ڪم آندو ويو آهي.
ماڻهو	ماڙهو	ڻ جي جاءِ تي ڙ ڪم آندو ويو آهي.
منڊي	مندري	ڊ جي بجاءِ در ڪم آندو ويو آهي.
ڏڍ	ڏدر	ڍ جي بجاءِ در ڪم آندو ويو آهي.
ڪيٽ	ڪيتر	ٽ جي بجاءِ تر ڪم آندو ويو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جو اثر ٻر وارن علائقن تي بہ پيو آهي، ٿر جا ماڻهو ڏڪار جي وقت اڪثر ڪري لاڙ ڏانهن رخ رکندا آهن، لاڙ ۾ ٻئراج واري ايراضيءَ ۾تيستائين رهندا آهن، جيستائين ٿر ۾ وسڪارو ٿئي، ان عرصي دوران ٿر جا لوڪ گيت ۽ ڪلام پيا ڳائيندا ۽ پاڻ کي پيا وندرائيندا، لاڙ ۾ اهڙا ڪيترائي لوڪ گيت ٿري محاوري مان بدلجي لاڙي محاوري جو روپ اختيار ڪري ويا، مٿي پيش ڪيل ٿري محاوري جي جائزي کي جيڪڏهن ڏاٽڪي ٻوليءَ جي گرامر ۽ لغتي ذخيري (جيڪو اڳتي بيان ڪيل آهي) سان ڀيٽينداسين تہ ڍاٽڪي ٻولي ۽ ٿري محاورو (سنڌيءَ جو) بہ الڳ شيون نظر اينديون.

ڍاٽڪي ٻولي ۽ لاڙي محاورو:

سنڌي ٻوليءَ جي محاورن مان سڀ کان وڌيڪ لاڙي محاوري جي ڍاٽڪي ٻوليءَ سان ويجهڙائپ آهي، ڇاڪاڻ تہ ڍاٽين يا ٿرين جي زندگي، مزاج، ثقافت تاريخ، موسم لاڙ سان گهڻي هڪجهڙائي رکن ٿا، تنهن جو سبب جاگرافيائي حدون هڪ ٻئي سان دنگئي هجڻ، سياسي تاريخ (حڪومتون) ساڳيو هجڻ ۽ هي ٻئي علائقا قديم دور کان واپار جا مرڪز رهيا آهن ۽ انهن علائقن جي ماڻهن جو هڪٻئي سان ميل جول گهڻو رهيو آهي.

درواڙي ٻولين ۾ وسرگ (Asporate) يعني هو جي اچار وارا اکر ڪينهن، پر آرين جي سنسڪرت توڙي پارسين جي زندا ويستا ۾ آهن، آرين جي سنگ ۾ دراوڙ لوڪ

سنسڪرت سڪيا، پر پورا اچار ڪرڻ نہ ايندا هُئن. جنهن ڪري وسرگ اکر مان بنيادي اکر ڪڍي باقي هہ جو اچار بچائيندا هئا. اهو رواج پراڪرت ۾ اهڙو زور ٺيو جو پراڪرت ڳالهائيندڙن اهڙن اکرن کي ڇڙ تہ مرڪب اکر ڪري ٿي لکيو. اهو اثر لاڙ ۾ نظر اچي ٿو.

”مونهائي اڳي، گهڙو سپ گهڙا ڪٽي“.

مونهائي، ۾ بنيادي اکر (ڪ) ڪڍي صرف 'هہ' اچاريو ويو آهي، جڏهن تہ هي لفظ مونڪائي يعني'مون ڪان ئي' ڪان ۾ ڪ+ هہ= ڪ، جي 'ڪ' کي ڇڏي صرف 'هہ' اچاريو ويو آهي.

پر ڍاٽڪيءَ تي انهيءَ جو اثر نہ ٿو نظر اچي باقي، انهي وسرگ جو استعمال جيڪو دارڊڪ ٻولين ۾ هو سو سياويڪ نظر اچي، جڏهن تہ لاڙي ٻوليءَ ۾ اجا بہ مضبوط آهي.

سنڌي	ڍاٽڪي
ڍڳي (گ+هہ)	ڍگي
ڳوٺ (گ+هہ)	گوٺ (ڍاٽڪيءَ ۾ ڳوٺ کي گان چون).
ڳانءَ (گ+هہ)	گا
سنڱ (گ+هہ)	سينگ وغيره

لاڙيءَ ۾ 'گهہ' بدران 'گ' اچارين، جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ 'گهہ' ئي اچارين. جيئن: گهوڙو.

لاڙيءَ ۾'ڍ'بدران'ڊ' اچارين، جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ 'ڊ' ۽ 'ڍ' جا اچارا هڪٻئي ۾ ڦِرندا رهندا آهن. جهڙوڪ: ڊيل کي ڍيل اُچارين وغيره

لاڙيءَ ۾'جهہ' بدران 'ج' اچارين، جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾'جهہ' ئي اچارين جيئن: جهڻ وغيره

لاڙيءَ ۾ 'ڙهہ' بدران 'ر' اچارين. جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾'ڙهہ' ئي اچارين جيئن: ماڙهو ڪاڙهو وغيره

لاڙيءَ ۾ 'ڏ' بدران 'د' اچارين، جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ 'ڏ' ئي اچارين جيئن: ڏڻ، ڏونپ، ڏورو(دڙو) وغيره.

لاڙيءَ ۾'ڀ' بدران 'ب' اچارين، جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾'ڀ' ئي اچارين. جيئن: ڀونگا (جهونپڙو)، ڀتر(ڀتر جون ٻہ معنائون آهن، 1. اندر، 2. ٻاٽنو

لاڙي ’ٺه‘ کي ’ٿ‘ اچارين، جڏهن تہ اهو آواز ڍاٽڪيءَ ۾ مون کي نظر ناهي آيو.

جڏهن تہ ’ڙهہ‘ آواز ڍاٽڪيءَ ۾ اچارجي ٿو. مثال لاءِ هيٺ مختصر جملو ڏجي ٿو ”جتو ڪاهاسو اُتو باڏ چڙهسئہ اَئہ رَهئہ ڪونهين.“

ترجمو: ’جيترو چوندوء، تيترو ضد چڙهندو(ڪندو). اِهو رهندو ڪو نہ.‘ (رهئہ= رهندو).

سنڌيءَ ۾’رهندو‘ ۾ ’رهہ‘ وسرگ ناهي بلڪ ’ر‘ ۽ ’هہ‘ بہ الڳ الڳ اچار رکندڙ حرف صحيح آهن. جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ ’رهئہ‘ ۾’رهہ‘ هڪ وسرگ آهي، جنهن تحت ’ر+هہ= ’رهہ‘ هڪ ئي آواز يا اکر آهي.

لاڙيءَ ۾ ’وهہ‘ بدران ’و‘ اچارجي، جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ ’و‘ جي جڳهہ تي ’ب‘ استعمال ٿئي ۽ ڪٿي ڪٿي، ’ب‘ ۽ ’هہ‘ جو وسرگ ٺهي وڃي ٿو. جيئن: ’پاڻي بَهہ پيو.‘ يعني پاڻي وهي پيو ڪٿي وري ب+هہ= ڀ ٿي پوي، جيئن: اڀين اينڻ ڪيڻ تا جائو؟ يعني اوهين هيڏانهن ڪيڏانهن ٿا وڃو؟

هتي ڍاٽڪيءَ ۾ ٻڌايل اضافي حرف (ڍاٽڪيءَ جي پنهنجي حرف) ر جو وسرگ آهي، ر جيڪوڻ ڙ جي وچ وارو آواز ٿئي ٿو. جنهن جي جڳهہ تي ’ل‘، ’ر‘ ۽ ’ڙ‘ بہ لکيا وڃن ٿا. رهہ۔ مرهي(صفا)، ڪرهہ ڪرهہ= گوڙ جهڙو. ڪرهہ هئي ڪانہ.

’لهہ‘ لاڙيءَ ۾ ڪونهي، صرف’ل‘ اچارجي، جڏهن تہ ڍاٽڪي ۾ ’ل‘ آهي. لاڙ جا هندو ’دال‘بدران عام طرح ’ڏار‘ چون. جڏهن تہ ڍاٽڪي ۾ ڏار چون.

مٿي وسرگ جو اصول جيئن لاڙ ۾ آهي، يعني هر وسرگ لفظ کي اوسرگ ڪري ڇڏين. اهو اصول ڪجهہ قدر ڍٽ جي واٽين ۾ آهي. جيئن اُهي گهوڙو کي گهورو چون ۽ اهڙا ٻيا بہ ڪيترائي مثال ملن ٿا. باقي ٻيا سڀ ڍاٽي صحيح اچارين ٿا.

اترادي‌ءَ ۾ ٿ، ڊ ۽ ڍ اکرن ۾ ’ر‘ جو اچار آهي. پر لاڙ جا ماڻهو اهو ڪو نہ ڪن. جڏهن ڍاٽڪيءَ ۾ صرف ’ٿ‘ سان آهي، پر سڌو سنئون نہ. ’ٿ‘ کي ’ت‘ ۾ بدلائي پوءِ ’ر‘ ڳنڍيندا آهن.

مثال طور: سُٿ= سُتر، مُٿ= متر، ٿي= ترن (ڍاٽڪيءَ ۾ ڳٽپ تحت)

”سنڌي ۾ سڀ ڪنهن لفظ جي پڇاڙي ۾ ڪا نہ ڪا اعراب آهي، جنهن جو اُچار چٽو ڪن ٿا ۽ شڪارپوري اُهو سُر سان اچارين ٿا. وچولي طرف ان جو اُچار اهڙو اڻ لکي طرح ڪندا آهن. جو ڏاريو ماڻهو سندن ڳالهائڻ مان جيڪر سمجهي ڪين سگهي، تہ هر هڪ لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪا اعراب آهي. لاڙ جا ماڻهو خاص ڪري هندو، اُهو اچار اڪثر ڪو نہ ڪن.“(3)

اِهو ڍاٽڪيءَ ۾ تمام گهڻو مختلف آهي ۽ انهي اصول جي بنياد تي ڍاٽڪي جي پنهنجي انفراديت آهي. مثال ڍاٽڪيءَ ۾ لفظ استعمال ٿيندو آهي, ’گڏهہ‘؛ انهي لفظ جي آخري حرف تي ڪا بہ اعراب ناهي, جنهن سبب اها ڪا بہ خبر نٿي پوي تہ اهو مُذڪر آهي يا مونث, يا ڪو واحد آهي يا جمع (سنڌي جي حساب سان)جڏهن تہ ڍاٽڪي ۾ مُذڪر مونث ۽ واحد جمع جا اصول ئي پنهنجا آهن, اسم جملي ۾ حالت تحت تبديل ٿيندا آهن.

مثال طور:ائہ گڏهہ ڪيري اَهَئہ؟ (اها گڏهِ ڪنهنجي آهي؟)

ائہ گڏهہ ڪيرو اهئہ. (اهو گڏهُ ڪنهن جو آهي.)

ائہ گڏهين ڪيرين اَهين؟ (اهي گڏهيون ڪنهن جون آهن؟)

ائہ گڏهہ ڪيرا اَهين. (اهي گڏهَ ڪنهن جا آهن.)

گڏهيان تي متي ڪٽي آ. (گڏهين تي متي ڪٽي اچ.)

گڏهان تي متي ڪٽي آ. (گڏهن تي متيءَ ڪٽي اچ.) وغيره.

سنڌيءَ ۾ جيڪي مذڪر مان مونث يا مونث مان مذڪر ۽ واحد جمع لفظ جي آخري اکر تي اعراب مٽائڻ سان ڪبا آهن, تن لاءِ ڍاٽڪيءَ ۾ پنهنجا اصول آهن, ڇو تہ ڍاٽڪيءَ جي لفظن جي آخر ۾ اعراب نہ هوندي آهي. اسم جون واحد جمع يا مذڪر مونث صورتون ۽ حالتون, جملي جي جوڙجڪ ۽ فعل جي زمان موجب ڦيري ۽ جملي جي فاعل موجب سڃاڻپ ۾ ايندڙيون آهن.

ڍاٽڪيءَ ۾ لفظ سسائڻ جي بہ عادت آهي.

مثال طور: ڳانءُ-ڳا, ڳاءِ-ڳا, ماءُ-ما, بابا/ابا-ٻا وغيره

لاڙ جي ماڻهن وانگر ڍاٽين ۾ فعلن جي آخري اکر سان ’اِ‘ يا ’اِي‘ جو استعمال ٿئي ٿو جڏهن تہ سنڌيءَ جي معياري لهجي ۾ پيش اُچارجي ٿي. لاڙ وانگر ڇٽي زير اچارجي, جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ هلڪي آواز سان اُچارجي ٿي.

مثال طور:

سنڌي	لاڙي	ڍاٽڪي
ويھُ	ويھِ	ٻيسِ
وَٺُ	ڳِنهِ	لِي
ڏسُ	ڏسِ	جوءِ

(ٻيس ۽ جوءِ جي آخري حرفن ’س‘ ۽ ’ء‘ تي هلڪي زير اچارڻ ۾ ايندي آهي)

ڍاٽڪي ٻولي ۽ ڪڇي محاورو:

قديم دور کان ڍاٽڪي ٻولي ۽ ڪڇي ٻولي ٻولي/ محاوري جو هڪ ٻئي سان ويجهو تعلق رهيو آهي، تنهن جا سبب هڪ تہ جاگرافيائي آهن، ٻيا سياسي آهن ۽ ٽيان مذهبي. انهن ٽنهي سببن ڪري هڪجهڙائي پيدا ٿيڻ لازمي امر آهي. ڍاٽڪي ۽ ڪڇي ٻنهي ٻولين هندي ۽ سنسڪرت جا ڪيترائي لفظ گجراتي جي ذريعي پنهنجائيا آهن، نہ صرف انهن جو گجراتي طرف پنهنجائپ وارو رويو رهيو بلڪ انهن ٻنهي ٻولين پڻ هڪ ٻئي تي اثر ڇڏيا.

”ڪڇ(انڊيا) جو علائقو گڏيل هندوستان ۾ سنڌ کي ثقافتي ۽ لساني لحاظ کان قريب هو. 1947ع کان اڳ سنڌ جي اوپر ڏکڻ ۾ پکڙيل هن علائقي جو لاڙ سان خاص ڳانڍاپو نہ رهيو آهي، پر ماضيءَ ۾ ڪڇ وارن جي سنڌ ڏي اچ وڃ تمام گهڻي رهي آهي، ڪانٽي ۽ نوڪريءَ لاءِ سوين ڪڇي سنڌ ڏي ايندا رهيا آهن، ٻنهي خطن جي ماڻهن خاص طور پيرن، سومرن، سمن، اڍيجن ۽ ڪنبرن وغيره جون پاڻ ۾ صدين کان مٽيون مائٽيون ٿينديون رهيون، اڄ بہ سومرن جا پاڙا، ڪڇي سومرا ۽ سنڌي سومرا بہ پٽ سڏجن ٿا.“(4)

عبدالحفيظ قريشي محمد سومار شيخ جي ڪتاب ’ڪڇ جو رڻ‘ جي مهاڳ ۾ لکي ٿو تہ، ”ڪڇ سنسڪرت لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ ڪنڌي يا ڪنارو آهي، ڪڇ اُپبيٽ آهي ۽ ٽن پاسن کان سمنڊ اٿس ۽ اتان جي ٻوليءَ کي ڪڇي سڏيو ويندو آهي، ڪڇ 7هين صدي عيسوي ڌاري سنڌ جي هٿ هيٺ رهيو آهي، سنڌ جي حڪومت ڪري ٻوليءَ جو ڦهلاءُ ڪڇ ۽ ڪانياواڙ ڏي ٿيو.

ڪڇ وارن جي پنهنجي خيال يا ڪن هم خيال ماڻهن جي سوچ موجب ڪڇي اڄ هڪ جدا زبان ليکجي ٿي، پر بنيادي سٽاءَ کي ڏسجي تہ اها سنڌي جو اهم محاورو رهيا آهن، جتي ٻيڙن جي لنگر ٿيندي هئي ۽ واپار جا مرڪز هئا، اهڙي طرف ڪڇ ۽ لاڙ جا واسطا گهڻي وقت کان گهرا رهيا، نہ صرف ايترو پر ٿر بہ ڪڇ جي حد تائين دنگئي آهي، تہ وري ساموندي پٽي پڻ انهن ٻنهي علائَقن کي ڌار ڪري ٿي، جتي پڻ بندرگاهہ موجود هئا ۽ اهڙي طرح معاشي ناتن جي بنياد تي اهي هڪٻئي کي ويجها رهيا. ڪڇ، سنڌ ۽ گجرات جو قدرتي زميني ڳانڍاپو رهيو آهي. انهي ڪري ثقافتي نقطہ نظر سان ڪڇ ۾ سنڌ ۽ گجرات جا گڏيل ڳڻ صاف نظر ايندا. ڪڇ جي ٻولي/ محاوري تي سنڌي ۽ گجراتي جو اثر چٽو نظر ايندو. هونئن بہ نسلي طرح سان گجرات ۽ ڪڇ کي آباد ڪندڙ آڳاٽا مالوند سنڌي لوڪ ئي هئا،

جي قديم زماني کان وٺي پاڻي ۽ جالاري جوءِ جي ڳولا ۾ هنن ڏورانهن ماڳن تان پيرا پيا پريندا هئا.

ڪڇ جو رڻ، قديم زماني ۾ اپرندي ناري وسيلي آباد ٿيندو هو. اهو اپرندو نارو هاڪڙو جيڪو قديم سنڌ (سنڌو سوءِ وير) جي آبپاشي نظام جو هڪ اڻ ٽٽ حصو هو. انهي اپرندي ناري کي سرسوتي، چٽانگ سان گڏ سنڌوندي مان بہ ڳپل لٺ ۽ ڪجهہ پاڻي پڻ ملندو هو.“(5)

عبدالحفيظ قريشي، اڳتي لکي ٿو تہ، ”ڪڇ ۽ گجرات جي قديم آثارن واري تاريخ ٻڌائي ٿي تہ، سڄو سوراشٽر (ڪڇ، گجرات، جوناگڙهہ وغيره) ۽ راجستان قديم سنڌو سلطنت جو ڏاکڻيو علائقو رهيو آهي، انهي سلطنت جو مرڪزي علائقو/ شهر مون جو دڙو رهيو آهي. سنڌو سلطنت جا اهي ڏاکڻا علائقا سڄي سنڌ جي عام ماڻهن ۽ حاڪمن جي پناهہ گاهہ طور ڪم ايندا رهيا آهن، سنڌ ۾ جڏهن سنڌي غير محفوظ ٿيا تہ هنن ڪڇ ڏانهن لڏ پلاڻ ڪئي، اهو سلسلو تاريخ جي هر ڏڪئي دور ۾ نظر اچي ٿو.“(6)

اهڙي طرح گجرات، راجستان، ٿر جا ڳانڍاپا سياسي، سماجي، معاشي، مذهبي، ثقافتي ۽ تاريخي تمام ويجها ترين رهيا آهن. اهڙي حالت ۾ اهو فطري عمل هو ۽ آهي، تہ انهن خطن جون ٻوليون هڪ ٻئي کي جيئرو رکڻ، سينگارڻ، شاهوڪار بڻائڻ ۽ اڳتي وڌائڻ لاءِ هڪ ٻئي کي مالا مال ڪن. ٻولين جي انهي ڏي وٺ جي عمل ۾ ڍاٽڪي ٻولي پڻ ڪڇيءَ سان نيائيندي رهي آهي ۽ ٻئي ٻوليون هڪ ٻئي جا اثر قبولڻ کان ناهين بچي سگهيون.

ڍاٽڪي	ڪڇي
تو(ٿو)	تو

لفظن کي سُسائڻ ٻنهي ٻولين ۾ هڪجهڙو آهي.

جيئن:

ڍاٽڪي	ڪڇي
کهيس	چئيس(چونديس)
’هہ‘ وسرگ نہ اُچارڻ	
ڪين (ڪنهن)	ڱئہ

ڪڇيءَ ۾ اِتا ۽ ڪِٿان لاءِ اِئان ۽ ڪئان لفظ آهن. شاهه جي ڪلام ۾ پڻ هي اچار ملن ٿا.

"ادا! اِئائين، ڪو ويو سات سڄڻ جو؟" يا "ڪِئان سڪئين سپرين! ڪاسائڪي ڪار؟"

اهو ڍاٽڪيءَ جو اثر آهي. ڍاٽڪيءَ ۾ اِيها ۽ ڪِيها لفظ آهن ۽ ڍاٽڪي جو 'هه' ڦري ڪڇي ۾ 'ئه' ٿي پيو آهي.

ڪڇيءَ ۾ 'اين' ملائڻ سان جمع ٿين ٿا. جڏهن ته ڍاٽڪيءَ ۾ صرف مونث اسم جيڪي 'اِي' سر سان ختم ٿين ٿا، 'اين' سان جمع ٿين ٿا. مثال طور:

ڪڇي		ڍاٽڪي	
واحد	جمع	واحد	جمع
گهر	گهرين	روٽِي	روٽين
ماڻهو	ماڻهين	گهوڙِي	گهوڙين
جانور	جناورين	ٻورڙِي	ٻورڙين
ڏڪ	ڏڪين	ڪيجڙِي	ڪيجڙين

ڍاٽڪي ۽ ڪڇڪيءَ جي ڪيترن ئي لفظن ۾ صوتياتي ۽ لفظي هڪجهڙائي آهي.

ڍاٽڪي	ڪڇي	سنڌي
ڏونگر (يو)	ڏونگر	بصر
آگاترو	آڳاترو	آڳاٽو
ٻُه	ٻو	ٻه
گريب	گريب	غريب
ڦگائونڻ	ڦڳائڻ	اڇلڻ
ڪُسي	ڪُسي	خوشي
جيمڻ	جهمڻ	ڪائڻ
سئيد	سئيد	سيد
هيڪ	هيڪ	هڪ

آئيو	آويو	آيو
پگ	پڳ	پير
ڏيسوٽو	ڏيس وٽو	ديس نيڪالي
اورڪڻ/ اورڪاڻ	اورڪڻ/ اورڪاڻ	سجاٽپ

ڪڇيءَ ۾ ’ني‘، حرف جملو ’۽‘ طور ڪم اچي ٿي. جيئن: پنج ني ٻہ ست (پنج ۽ ٻہ ٿيا ست)

جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ ’ن‘ ۽ ’آن‘ حرف جُملي ’۽‘ لاءِ استعمال ٿين. جيئن: پنج نِ ٻہ ست (پنج ۽ ٻہ ٿيا ست) وغيره

’ني‘ گجراتيءَ ۾ بہ ساڳيو اهي ۽ ڪڇي ۽ ڍاٽڪي اهو گجراتيءَ مان ئي قبوليو آهي ۽ ڪڇيءَ کان ڍاٽڪيءَ ۾ ’ني‘ ٿورو ڇوٽو ٿي ’ن‘ ٿو بڻجي. ڍاٽڪيءَ ۾ ’ن‘ يا ’ني‘ بدران ’آن‘ بہ استعمال ۾ آهي، پر ’آن‘ استعمال ٿيڻ جي صورت ۾ ٻيجو(ٻيو) يا پڇئہ(پوءِ) وغيره بہ ڳنڍيجڻ ضروري آهي. جملو مانهاجي سارون هيڪ پين آن ٻيجو هڪ ڪتاب ليتو آئي.

ترجمو: منهنجي لاءِ هڪ پين ۽ ٻيو هڪ ڪتاب وٺيو اچجان.

ڍاٽڪي ٻولي ۽ پارڪري ٻولي:

پارڪر جو علائقو ٿر سان دنگئي آهي ۽ سياسي انتظام جي حوالي سان ٿر جو ڏوڙي رهيو آهي ۽ اهي علائقا هڪ ٻئي کان تمام ويجها آهن ۽ گهڻو وقت انهي ضلعي تي ’ٿرپارڪر‘ جو نالو پيل رهيو آهي.

”سنڌ جي ڏکڻ اوڀر ڪنڊ وارو علائقو پارڪر ٿر جو اهم حصو آهي. جتي ڪارونجهر جبل پنهنجي مان ۽ آن سان ڳاٽ اوچو ڪيو بيٺو آهي. پارڪر جو مکيہ شهر ننگر پارڪر، ڪارونجهر جي دامن ۾ واقع آهي. پارڪر جي ٽن پاسن کان ورياسو برپٽ آهي. پارڪر جي پير ۾ ڪڇ جو رڻ آهي. جو اڳي سامونڊي ڪاري هو ۽ اڳ اها ڪاري پارڪٽي پوندي هئي تنهن ڪري چوندا هئا. ’پار اُڪر‘ ٻي روايت موجب پارڪر جو اهو نالو ’پاراسر‘ نالي هڪ رشيءَ تان پيل آهي.“(7)

”پارڪر جي علائقي ۾ هندو ۽ مسلمان رهن ٿا. مسلمانن جون هينيون ذاتيون پارڪر ۾ رهائش پذير آهن. سيد، کوسا، چانديا، ساند، خاصخيلي ۽ ٿوري تعداد ۾ سومرا، هاليپوٽا، راڄڙ، جنجهي، ٽيٻا، اوٺا وغيره. جڏهن تہ هندن جون ذاتيون هن ريت آهن. شرمالي، مالهي، سونارا، سامي، لوهار، ٻجير وغيره جڏهن تہ هندن جون ڪجهہ

هيناهين طبقي واريون ذاتيون بہ پارڪر ۾ رهنديون آهن. جهڙوڪ، مينگهواڙ ڀيل ۽ ڪولهي وغيره.“(8)

پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي ويندي آهي، تنهن کي پارڪري چوندا آهن. پارڪر جي ٻوليءَ لاءِ ٿر جي نامور ليکڪ ۽ محقق رائيچند هريجن جو چوڻ آهي تہ ”پارڪر گجرات کي ويجهو آهي، تنهن ڪري پارڪر جي ٻوليءَ تي گجراتي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي.“(9)

منگهارام اوجها لکي ٿو ”پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي، تنهن کي پارڪري ٻولي چئبو آهي، جا بگڙيل گجراتي آهي، ڪولهين جو لهجو سڀنيءَ کان نرالو آهي.“(10)

”منگهارام اوجها صاحب غالبن چوڻ چاهيو آهي تہ، پارڪري ڪا ڌار ۽ مڪمل ٻولي نہ آهي، پر گجراتيءَ جو ئي هڪ اهڙو محاورو آهي، جيڪو گجراتي ٻوليءَ کان گهڻو مختلف آهي، جيئن تہ گهڻا ڪولهي بہ گجرات مان لڏي آيا آهن، تنهن ڪري انهن جي ڳالهائڻ جو نمونو پارڪرين کان بہ مختلف آهي.“(11)

پارڪر جاگرافيائي طور ٿر جو ئي حصو سمجهيو ويو آهي، جيتوڻيڪ اسان اهو اڳي ئي واضح ڪري آيا آهيون، تہ پارڪر ٿر جو حصو ناهي. پارڪر، ڍٽ، پٽريلو هُجڻ ڪري جاگرافيائي حوالي سان پنهنجي الڳ سڃاڻپ رکي ٿو پر اهي ٻئي علائقا ڳنڍيل هجڻ ڪري ثقافتي، سياسي، سماجي ۽ مذهبي له وچڙ ۾ آيا، ۽ ڍاٽڪي ۽ پارڪري ٻولين پڻ هڪٻئي جا اثر قبوليا.

”پارڪري ۽ ڍاٽڪيءَ ۾ صوتياتي ۽ لفظي هڪجهڙائي آهي، يعني ڪيترائي لفظ هڪجهڙا تہ وري ٿوري ٿوري اچار جي ڦيري وارا آهن. مثال طور:

سنڌي	پارڪري	ڍاٽڪي
سنهو	پاتڙا	پتڙو
۾	موئين	مهين
ڦري	ڦڙي	ڦڙي
هي	اَئہ	اَئہ
صوف	صوڦ	صوڦ
ڀيڻ	ٻين	ٻينهينن

ڍاٽڪيءَ ۾ اضافي آواز/ صوتيو '....' جيڪو سنڌيءَ ۾ ناهي، سو پارڪريءَ ۾ موجود آهي.

جيئن: ٽاڙو(تالو)، ماڙو(آڪيرو)، ٽاڙي(تالهي)، هڙ (هر) وغيره

مٿي مثالن ۾ ڏنل سيئي لفظ ڍاٽڪيءَ ۾ بہ آهن.

ڍاٽڪي ۽ پارڪريءَ ۾ سنڌي آوازن جو بدلجڻ.

سنڌي	ڍاٽڪي	پارڪري	صوتي تبادل
ڇپ	جب	جيپ	ڇ کي ج ۾ بدلائڻ
چنڊ	چندر	سندر	ڊ کي در ۾ بدلائڻ
ڇٽي	ڇتري/ڪرٽيو	ستري	ٽ کي تر ۾ بدلائڻ
ڏيل	ڍيل	ڍيل	ڏ کي ڍ ۾ بدلائڻ
صوف	صوق	صوق	ف کي ق ۾ بدلائڻ
وينو	ٻينو	ٻيئو	و کي ٻ ۾ بدلائڻ
جهاز	جاج	جاج	ز کي ج ۾ بدلائڻ
لغڙ	لگڙ	لڱڙ	پارڪريءَ ۾ غ، ڱ ۾ ۽ ڍاٽڪيءَ ۾ وري غ، گ ۾ بدلي ٿو.

گجراتيءَ ۾ 'ڇي'، پارڪريءَ ۾ 'سئہ' تہ ڍاٽڪيءَ ۾ وري 'اهئہ'. اهو 'اهئہ' وارو 'هہ' 'س' جي بدليل شڪل آهي ۽ پارڪريءَ جو لفظ آهي.

ڪيترن ئي فعلن جي هڪجهڙائي نظر اچي ٿي.

مثال طور: پارڪري: ٻاڙ ڍوڙئهہ ريا. (ٻار ڊڪن پيا)

ڍاٽڪي: ٻاڙ ڊوڙئين پيا. وغيره." (12)

ڍاٽڪي ٻولي ۽ گجراتي ٻولي:

ڍاٽڪي، هِتان جي اصلوڪين ٻولين جي سٽ مان آهي. جيڪا هڪ زنده ٻولي هوندي، پنهنجي ڏوڙي ۽ بنيادي ٻولين جي اثرن کان آجي ناهي. انهن ۾ هندي ۽ سنسڪرت اهم ٻوليون آهن. جن جو اثر، وچ ۾ آيل علائقن (گجرات، مارواڙ وغيره) کان ٿيندي قبولي ٿي. جڏهن بہ هندي ۽ سنسڪرت ڳالهائيندڙ جي ۽ ڍاٽڪي ڳالهائيندڙ جي هڪ ٻئي ڏانهن اچ وڃ ٿي آهي، تہ انهن کي، اِنهن وچ ۾ پيل علائقن

تان ضرور گذرڻو پيو آهي. اهڙي طرح اڻ سڌي طريقي سان جڏهن اهي ٻوليون ايئن هتي پهچن ٿيون تہ پاڻ سان گڏ ذريعو بڻيل ٻوليون (گجراتي، مارواڙي، پارڪري ۽ ڪڇي) جا بہ اثر پاڻ سان گڏ کڻي ٿيون اچن ۽ اُن کان علاوه گجراتي ۽ ٻين ٻولين جا ڏاڪڻيءَ سان جاگرافيائي ويجهڙائي هئڻ ڪري سڌا سنئا اثر پڻ پيا آهن.

سنڌ جي لساني جاگرافيءَ جي اونهي اڀياس مان معلوم ٿو ٿئي تہ سنڌي زبان جي ڪڇي، لاڙي، ٿري ۽ پارڪري لهجن تي گجراتي زبان جو اثر گهڻو رهيو آهي. ڪڇ ۽ پارڪر، گجرات جا پاڙيسري علائقا آهن. ان ڪانسواءِ ڪڇ جو وڻج واپار سڄو گجرات جي اثر هيٺ رهيو آهي. گجرات ۽ سنڌ جا سياسي ۽ سماجي ناتا سومرن جي زماني کان بہ آڳاٽا رهيا آهن. اهڙن ناتن ۽ رشتن جو تفصيلي احوال سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي ڪتاب ۾ ڏنل آهي.

”انگريزن جي حڪومت جي شروعات ۾ 1847ع ۾ سنڌ کي بمبئي سان ملائي، بمبئي پريزيڊنسي قائم ڪئي ويئي. انهي ڪري هزارن جي تعداد ۾ گجراتي ۽ ڪاٺياواڙي تاجر سنڌ ۾ اچي ويٺا ۽ گجرات ۽ سنڌ جي وچ ۾ وڻج واپار وڌيو. سنڌ ۾ اسڪولن ۾ سنڌيءَ سان گڏ گجراتي ٻولي پڻ رائج هئي. خواجا، ميمڻ، بوهره، ڪڇي، پارسي ۽ گجرات کان آيل ٻيون قومون پنهنجي روزمره جي وهنوار ۾ گجراتي ٻولي استعمال ڪنديون هيون.“(13)

گجرات کان سنڌ ڏي اچڻ جي رستن مان سامونڊي رستي کان سواءِ خشڪي وارو رستو پڻ آهي. جيڪو راجپوتانا کان ٿيندو سنڌ جي حصي ٿر سان ملي ٿو ۽ عام طور تي ڏنو ويو آهي تہ قبيلن جي لڏپلاڻ گهڻي حد تائين خشڪي جي رستي تان رهي آهي. ۽ اهو بہ ڏنو ويو آهي تہ ٿر واري پاسي گهڻو وقت اڳ سمنڊ هو ۽ ڪيتريون ئي نديون سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪنديون هيون. انهي حساب سان سامونڊي رستي ذريعي اچڻ وارن کي هتان ئي گذرڻو پوندو هو ۽ ڪجهہ ماڻهو ٿر کي پار ڪري ڪراچي ۽ سکر تائين وڃي پهتا. ”انهي ڪري سنڌ ۾، ڪراچي ۾ خاص طور، حيدرآباد، ميرپورخاص ۽ سکر ۾ ڪجهہ قدر گجراتيءَ جو اثر رهيو.“(14)

آباديءَ جي تبديلي، سماجي ۽ سياسي ناتن، مذهبي، واپاري ناتن ۽ ڏي وٺ سبب ڏاڪڻي ۽ گجراتيءَ جو هڪ ٻئي تي اثر ٿيو.

”سنڌي، گجراتي، ڪڇي، ڪاٺياواڙي ۽ راجستاني ٻوليون هڪ ئي گروهہ واريون ٻوليون، يعني هڪ ئي قديم ٻوليءَ جون شاخون آهن. اهو ئي سبب آهي جو ميواڙي، مارواڙي، جيسلميري ۽ راجستاني ملن جُلن ٿيون. ڏاڪڻي ٻوليءَ کي

جيتوڻيڪ راجستاني ٻولين جو هڪ حصو سمجهيو ويندو آهي، پر اِها ٻولي بہ هڪ گاڏڙ ٻولي آهي، جيئن، پارڪري.“(15)

ڍاٽڪي ٻوليءَ تي گجراتيءَ جو تمام گهڻو اثر آهي، پر لاڙي، ٿري ۽ پارڪري بہ انهن اثرن کان ڇٽل نہ آهن. اِهي اثرن جا تفصيل مثالن سان هيٺ ڏجن ٿا:

صوتياتي اثر:

صوتياتي لحاظ کان ڍاٽڪي، ڪڇي، لاڙي ۽ پارڪريءَ ۾ ڪو خاص فرق ڪونهي، جيڪي سڀ گجراتيءَ جي اثر هيٺ آيل ٿيون ڏسجن. ڍاٽڪي، ڪڇي، لاڙي، پارڪريءَ ۾ ڪن لفظن ۾ ’ز‘ کي ’ج‘ ۽ ’ج‘ کي ’ز‘ ڪري اُچاريو ويندو آهي. اهڙي طرح گجراتيءَ ۾ ’س‘ کي ’ش‘ ۽ ’ش‘ کي ’س‘ اُچاريو ويندو آهي. ساڳي طرح گجراتيءَ ۾ ’ف‘ کي ’ڦ‘، ’غ‘ کي ’گ‘، ’خ‘ کي ’ک‘ اُچاريندا آهن. اهي اثر ڍاٽڪي، ڪڇي، لاڙي ۽ پارڪري لهجن ۽ ٻولين ۾ بلڪل نمايان آهن. ’ڄ‘، ’ڄ‘ ۽ ’ڳ‘ نڪاوان آواز گجراتي ۽ ڍاٽڪيءَ ۾ ناهن.

مثال طور: سينگ ــــ (سڱ)

ڍاٽڪي ٻوليءَ جي مطالعي مان اهو پڻ ثابت ٿو ٿئي تہ گجراتي ٻوليءَ جو سنڌي تي پڻ گهڻو ئي اثر ٿيو آهي، هيٺ حرف جملي، حرف جر ۽ حالت تغيريءَ (مڪاني) جي اثرن جا مثال نموني طور ڏجن ٿا.

حرف جملو:

سنڌي	گجراتي	ڪڇي	ڍاٽڪي	فقري ۾ استعمال
۽	اَني	ني	ن/آن	ڏوڪرو نِ مِنِڪي (ڇوڪري)

حرف جر:

سنڌي	گجراتي	ڍاٽڪي	جملي/فقري استعمال
۾	مانهہ	مهين	ڏُڏ لوٽئہ مهين نو. (اوت)
کي	ني	نان	ساجن نان ڪتاب بتاڙ.

حالت:

سنڌي ٻوليءَ ۾ حالت مڪاني يا حالت جريءَ جي حالت ۾ اسم جي پويان آيل حرف استعمال ٿيو آهي، جيئن:

گھر ڏانھن، گھر ۾، گھر کي
حالت تفيريءَ ۾ انهن جو استعمال هيٺ موجب هوندو

حالت جري/مقاني	حالت تفري
گھر ۾ يا گھر ڏانھن	گھر
گھر مان	گھران.(16)

گجراتي ٻوليءَ ۾ 'گھر ڏانھن' کي گرين/ گري(گھري) ڪري اچارينڊا آهن. گجراتيءَ جو اثر ڍاٽڪي، ڪڇي ۽ پارڪريءَ تي نظر اچي ٿو:

سنڌي	گجراتي	ڍاٽڪي	ڪڇي	پارڪري
گھر وڃان ٿو.	گرين/گري جائون ڇون.	گھري جائون تو.	گرين/گري وڃان ٿو.	گرين جائون تو

حرفن (particles) جو استعمال:

"سنڌي ٻولي ڪنهن اسم يا ضمير تي زور ڏيارڻ/ ڏيڻ لاءِ 'ئي' لفظ ڪم آڻبو آهي، پر گجراتيءَ ۾ 'ئي' جي بدران 'ج' استعمال ڪيو ويندو آهي".(17) ڊاڪٽر الانا صاحب لکيو آهي تہ گجراتي ۾ 'ئي' جي بدران'ج' ڪم ايندو آهي، اها ڳالھ هيئن صحيح ٿيندي تہ گجراتيءَ ۾ 'ئي' سان گڏ 'ج' ملائبو آهي، جيڪو ڍاٽڪي ۽ ڪڇيءَ ۾ بہ ساڳي طرح استعمال ٿيندو آهي پر سنڌي ۾'ئي' ۾'اِي' سر هوندو آهي، جڏهن تہ ڍاٽڪي، گجراتي، ۽ ڪڇي ۾ 'ئي' ۾ 'اي' سُر هوندو آهي، انهيءِ جو استعمال هيٺ ڏنو وڃي ٿو.

سنڌي	گجراتي	ڍاٽڪي	ڪڇي	پارڪري
تون ئي وڃ	تون ئي ج جائو	تون ئي ج جا	توئي ج وڃ	تون ج جائو

گجراتي ۽ ڍاٽڪيءَ ۾ ڪيترائي فعل هڪ جهڙا آهن، بہ ٽي مثال طور ڏجن ٿا.
ناڪڻ، جائون، جوئڻ، ٻيسڻ/ٻيسو وغيره نہ صرف فعل ۾ لغتي هڪ جهڙائي آهي، پر فاعلن ۽ زمانن جي حساب سان فعلن جا ڦيرا پڻ ڍاٽڪي وانگر آهن.
ساجن چوپڙي پڙهئہ تو.(زمان حال)
ڍاٽڪي ۾ اهو جملو بلڪل ايئن ئي ڳالهائبو.
'هئڻ' جو ماضي 'هو'، 'هئي' ۽ 'هئا' لاءِ ڍاٽڪي ۽ گجراتي ۾ 'هتو'، 'هتا' يا 'هتي' ٿيندو آهي.

زمان مستقبل ضميري پڇاڙين جي هڪجهڙائي ملي ٿي، ڍاٽڪي فعلن جي آخر ۾ 'س' ايندو آهي، پر گجراتيءَ ۾ اهو 'ش' اچاربو آهي.

گجراتي	ڍاٽڪي
هون تم نئہ ماريش	هون تنان ماريس. (آئون توکي ماريندسُ.)
(فاعل واحد) ساجن حيدرآباد جئيش	ساجن حيدرآباد جاسئہ.(ساجن حيدرآباد ويندو.)
(فاعل جمع) ساجن ۽ سوائي حيدرآباد جاشي	ساجن نِ سوائي حيدرآباد جاسين. (ساجن ۽ سوائي حيدرآباد ويندا)

انهي کان علاوه ٻنهي ۾ صفت عددي پڻ ساڳي آهي.

عدد:

هيڪ، ٻي، ترِن، چار، پونس، ڇي، سات، آٺ، نو ڏس، اگيار، ٻار، تير، چوڏ، پندر، سور، ستر، اڍار، اگٽيس، ويس.

پر ڍاٽڪي ۾ يارهين کان ارڙهين تائين 'ئہ' جو اضافو ڪبو آهي.

جيئن اِگيارئہ، ٻارئہ وغيره.

شماري قطاري:

گجراتي ۽ ڍاٽڪيءَ جي صفت عددي ساڳي آهي.

جيئن: پهلڪو ٻيجو ترِيجو چوٿو پنچوئون وغيره.

شبد ڀنڊار:

ڍاٽڪي ٻوليءَ جي لغت جي اڀياس سان معلوم ٿئي ٿو ته ڍاٽڪيءَ جي لغوي ذخيري ۾ خاص طور گجراتيءَ جا ڪيترائي لفظ شامل ٿي چڪا آهن. جيڪي ڪڇي، پارڪري ۽ مارواڙيءَ مان ٿيندا هيستائين پڳا آهن. ڪن جي شڪل ڪٿي ڪٿي مٽيل بہ آهي، انهيءَ جو سبب گهڻي عرصي ۾ ٻين ٻولين وٽان گهمندي اچڻ ٿي سگهي ٿو.

سنڌي	گجراتي	ڍاٽڪي	ڪڇي	پارڪري
وڏو ڏير	جيٺ	جيٺ	جيٺ	جيٺ

وڏي ڏيراٽي	جيناٽي	جيناٽي	جيناٽي	جيناٽي
پير	پڳ	پگ	پڳ	پڳ
اچلائڻ	ناڪڻ	ناڪڻ	ناڪڻ	ناڪڻ
آئون	هُون	هون	آئون	هون
وڃان	جائون	جائون	ونجان	جائون
وار	وار	بار	وار	وار

وڌيڪ لفظن جي ڀيٽ لاءِ سواڊيش جي ڏنل جدول کي پيش ڪجي ٿو جنهن ۾ آيل ڍاٽڪيءَ جي لفظن کي پڻ جدول جي صحيح صورت ۾ پيش ڪبو. جيڪا ڳالهه نُڪتن ۾ سببن جيان اهو سمجهڻ ۾ مدد ڪندي ته ’ڍاٽڪي‘ هڪ الڳ ٻولي آهي، جيڪا گجراتي، پارڪري، مارواڙي، ڪڇيءَ جي ڀيڻ آهي، نه ڪي سنڌيءَ جو محاورو.

سنڌي، ڍاٽڪي، مارواڙي ۽ گجراتي ٻولين جي لفظن جي ڀيٽ:

(الف) سواڊيش جو جدولي نظريو:

’ٿر جي ٻوليءَ‘ جا مصنف اڳتي وري سواڊيش جي ڏنل بنيادي جدول تحت لفظن جي هيڪڙائيءَ واري اصول کي پيش ڪندي، ڍاٽڪيءَ جي سنڌي سان ويجهڙائي ظاهر ڪندي لکن ٿا ته ”مشهور ماهر لسانيات سواڊيش جي ڏنل بنيادي جدول مطابق ڪم ڪيو جنهن موجب ڪنهن به ٻوليءَ جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي لسٽ چئن ئي ٻولين سان ڀيٽ ڪرڻ سان پتو پوي ٿو. انهيءَ تحت سواڊيش چئن ٻولين سنڌي، ڍاٽڪي، مارواڙي ۽ گجراتيءَ ۾ تيار ڪئي وئي، دراصل سواڊيش جي نظريي تحت نه صرف قريبي ٻولين جو ماضيءَ ۾ هڪ ٻئي کان ڌار ٿيڻ جو عرصو معلوم ڪري سگهجي ٿو پر ٻولين جو پاڻ ۾ تعلق ثابت ڪرڻ پڻ آسان آهي، ٻولي جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي جدول هت پيش ڪجي ٿي، ڍاٽڪيءَ جي جن لفظن تي نمبر لڳايا ويا آهن، اهي غلط پيش ڪيل آهن، جن کي اڳتي صحيح صورت ۾ پيش ڪري ڀرپور وضاحت ڪبي.

سنڌي	ڍاٽڪي	مارواڙي	گجراتي
1. سڀ	سجا	خجا۔خارا	سَگهرا
2. ۽	اين(1)	نہ۔هان نہ	اَني

3. جانور	جناور(2)	جناور	پشو
4. رک	چڏ(3)	راک	واڻي
5. تي	تي	ماٿ، تي	پر
6. پُٺي	پُٺا(4)	پٺا	پاچر
7. گندو	بچڙو	ڪنو	گندو
8. چوڙو	چوڙو	چوڙو	چال
9. چاڪاڻ تہ	ڪيلات(6)	ڪيونڪ	ڪارڻ
10. پيٽ	پيٽ	پيٽ	پيٽ
11. وڏو	وڏو	موٽو	موٽون
12. پکي	پکي	پکي	پڪچي
13. چڪ	چڪ	چڪ	ڪرڙوون
14. رت	لائي(7)	لوهي	لوهي
15. ڪارو	ڪاڙو	ڪالهو	ڪارو
16. وڃائڻ	وڃاڻ(8)	بجاوڻ	وگاڙئون
17. هڏو	هڏو(9)	هاڏکي	هڏي
18. ساهہ کڻڻ	ساهہ کڻ(10)	خاح ليوڻ	سُوانس
19. سَڙڻ	جلڻ	ترڻ	داجوون
20. ٻار	ٻاڙو(11)	ٻل	ٻچا
21. ڪڪر/بادل	ڪڪر پچ(12)	بادل	وادرا
22. ٽڏو	ٽيو	ٽاڏو	ٿهنبو
23. اچ	آو(13)	___	آوو
24. ڳڻڻ	گڻ(14)	گڻڻ	گڻو
25. وڍ	وڍ	وڍ	ٻلاڙي
26. ڏينهن	ڏيهن	ڏن	ديوس
27. مرڻ	مر(15)	مرڻ	مرڻ
28. کوٽڻ	کوٽڙ(16)	کوترڻ	کوروون

29. ميرو	ميلو(17)	ميلو	گندون
30. ڪتو	ڪتو	ڪترو	ڪترو
31. پيئڻ	پيئي	پيئڻ	پيٽو
32. خشڪ	خُسڪ(18)	خوڪوڙو	سڪون
33. جڏو	ڀاڙي	جڏو	خراب
34. مِٽي	مِٽي	مٽي	ڏوڙ
35. ڳن	ڪن	ڪون	ڪان
36. زمين	جمين(19)	زمين	ڌرتي
37. ڪائڻ	ڪاءِ(20)	ڪاوڻ	ڪائون
38. آنو	آنو(21)	اينڏو	انبا
39. اڪ	انڪ	ائونڪ	آنڪ
40. ڪِرڻ	ڪِرڻ	ڪرڻ	پڙي جو وڻ
41. پري	پرهو ارگو	الگو	چيٽيون
42. ٽلهو	جاڏو	جاڏو	جاٻو
43. پيءُ	باپ(22)	ٻاپ	پيتا
44. پو-ٻپ	نيپهڻ	پيهہ	ٻروون
45. ڪنپ	پنڪ	پونڪ	پانڪ
46. ٽورو	ٽوڙڪيو	ٽڙي يو	ٽوڙون
47. وڙهڻ	وڙهجڻ(23)	ٻڙهڻ	لڙوون
48. باهہ	ٽانٻو(24)	باختي	آگ
49. ميڇي	ميڇي	ميڇي	ماڇلي
50. پنج	پنچ	پونچ	پانچ
51. ترڻ	ترڻ	ترڻ	تروون
52. وهڪرو	ريلو	وهڪرو	وهوون
53. گل	گل	گل	ڦل
54. اڏامڻ	اڏڻ	اڏڻ	اڏوون

55. ڏنڌ	ڏنڌڪار	ڏنڌ	اوس
56. پير	پگ	پگ	پگ
57. چار	چار	چار	چار
58. ڇمڙ	جميو(25)	ڇمڙ	جون
59. ميوو	ميوات	ميوات	ڦڙ
60. ڏيڙ	ڏي	ڏيوڙ	ديوُون
61. پلو	تاهوڪو	پلو—ختو	سارون
62. گاهہ	گاهہ	گاخ	گهاس
63. سائو	ليِلو	ليليو	ليلو
64. گُڙ	گڙ	گُڙ	گڙ
65. وار	مٿواڙ	بال	وار
66. هٿ	هٿ	هاٿ	هاٿ
67. هُو	او	هتو	تي
68. مٿو	مٿو	ماٿو	ماٿون
69. ٻڌڙ	ٻڌ	خٽڙ	سانپهرون
70. دِل	دِل	دل	دل
71. ڳرو	ڀاري	ڀاري	وزن دار
72. هِتي	اِٿ	ايٿ	اهين
73. ڏڪ هٽڙ	ڏڪ هٽڙ	ڏڪ هٽڙ	هاروون
74. جهلڙ	جهل	جهالڙ	پڪڙوون
75. ڪيئن	ڪين	ڪيو	ڪيم
76. شڪار	سِڪار	سَڪار	شِڪار
77. مُڙس	ڏٽي	ڏٽي	پتي
78. آءُ/ مان	هُون	هون	هون
79. جيڪڏهن	جي پرهو	جيڪڏي	آگر
80. برف	برف	برف	برف

81. ۾	مهين	منئين_مين	اندر
82. مارڻ	مارڻ	جونٽڻ	جاٽوون
83. چاٽڻ	جاڻ	جونٽن	جاٽوون
84. ڍنيڍ	ٻنيڍ	ٻنڌ	ٽڙاء
85. ڪلڻ	هسڻ	هاڪڻ	هنسوُن
86. پن	پن	پون	پاررُون
87. ڪپو	اُبتو	ڪاپو	داپو
88. ٽنگ	ٽنگ	ٽونگ	__
89. ڪُوڙ	ڪوڙ	ڪوڙ	ڪوٽ
90. جيئن	جيئڻ	جيئڻ	___
91. جيرو	جيرو(26)	ڪالجو	ڪليڪون
92. ڍگهو	ٻگو	ڏيگهو	لانبون
93. جُونء	جُون	جُون	___
94. ماٺهو	ماڙهو(27)	موٺج	ماٽس
95. گهٽا	گهڻ	گهٽا	گهٽا
96. گوشت	گوشت(28)	مونخ	مانس
97. ماءُ	اَمان	مان_امان	مان
98. جبل	ڏونگر	بجل	پهاڙ
99. وات	ٻاڪو	مونڏو	___
100. نالو—نانء	نان	نون	نام
101. سوڙهو	سوڙو	خوڙو	ساڪرُون
102. ويجهو	نيڙڪو(30)	نيڙ	پاسي
103. ڳچي	ڳچي(31)	گلو	گردن
104. نئون	نوو	ٽوئو	نئون
105. رات	رات	رات	رات
106. نڪ	نڪ	ناڪ	ناڪ

107. نہ	نا[32]	نا	نا
108. پراٽو	پراٽو	پروٽو	جونو
109. هڪ	هيڪ	هيڪ	ايڪ
110. پيو	ٻيجو	ٻجو	ٻيجو
111. ٽِڄو	جٽو	جٽو	ماٽس
112. راند	رانت	روند	رمون
113. ڇڪڻ	ڇڪڻ	ڇڪڻ	ڪيچوون
114. ڏڪڻ	ڏڪڻ	ڏڪڻ	ڏڪومارون
115. مينهن	ميهہ	ميهہ	ورسارو
116. ڳاڙهو	رتو	راتو	لال
117. حق	حق	حق	حق_اڌيڪار
118. ساڃو	سائو[33]	خاڃو	جمٽون
119. ندي	نڌي	ندي	ندي
120. رستو	واٽ[34]	رستو	رستو
121. پاڙ	پهاڙ	پاڙ	جڙ
122. نوڙي	ريوڙي[35]	نوڙي	رسي
123. ڳريل	وگهريل	گيلوڙو	ڪنڏاٽو
124. مهٽڻ	ٻهمڻ[36]	ڪخڙڻ	گهسوون
125. لوڻ	لوڻ	لوڻ	مينهون
126. واري	ڏوڙ	ٻيلو	ريتي
127. چوڻ	ڪاهڻ[37]	ڪيوڻ	ڪهوون
128. ڪنهڻ	ڪنر ڪرڻ[38]	ڪاڄ ڪٽڻ	چروون
129. سمنڊ	سمنڊ	سمنڊ	دريا
130. ڏسڻ	جو[39]	جوئڻ	جوون
131. ٻج	ٻج	ٻيج	ٻسي
132. سبڻ	سيڏڻ[40]	خيڙڻ	سيوون

133. تِڪو	تڪڙو(41)	تخو	تيج
134. ڪُتل	لُتل(42)	ڪتوڙو	ڪاوون
135. ڳائڻ	ڳايو(43)	ڳاوڻ	ڳاوون
136. ويهڻ	ٻيسڻ	ٻيخڻ	ٻيسوون
137. چمڙي	چمڙي	چونبڙي	چامڙي
138. آسمان	اگاس(44)	آسمون	آسمان
139. سُمهڻ	سُوسان(45)	خوئڻ	انگهوون
140. ننڍو	ننڍيو	ننڍيو	نانو
141. بانس	باس	ڏپ___هوا	گنڌ
142. دونهن	دوهون	ڏونئو	دهلئون
143. لسو	لسو	لخو	لسون
144. برف	برف	برف	برف
145. نانگ	نانگ(46)	نانگ	سانپ
146. ڪجهہ ٿورو	ٿوڙو(47)	ڪجهہ ٿڙيو	ٿهوڪ ٿڪ
147. ٿڪ	ٿُڪ	ٿوڪ	ٿُڪون
148. ڏار ٿيڻ	ارگو ٿيڻ(48)	ڏار هئڻ	ڦاڙوون
149. سوڙهو ڪرڻ	پيڙو ڪرڻ(49)	خوڙو ڪرڻ	نچڙوون
150. چٽائڻ	هٽڻ(50)	گهوڪو ڏيڻ	پوڪوون
151. ٻيهڻ	ٻيٺڻ(51)	ايڻ ٻيچڻ	ايور ويهڻ
152. تارو	تاڙو(52)	تارو	تارو
153. لڪڻ	گيڏيو(53)	گيڏي	لاڪڙي
154. پٿر	پٿر(54)	ٻاٿو	پٿر
155. سڌو	سنڌو(55)	خڌو	سيڌون
156. چوسڻ	چوپڻ(56)	چوخڻ	چوسوون
157. سج	__(57)	خورج	سورج
158. سُڄڻ	سجڻ	خوجڻ	سوجن

159. ترڻ	ترهڻ	ترڻ	تروون
160. پڇ	پڇ(59)	پونڇ	پڇڙي
161. تہ	تہ(60)	تو	تي
162. هتي	اٿ	اوٿ	تيان
163. اهي	او	او	تي
164. ٿلهو	ٿلهو(61)	جاڏو	جاڍو
165. سَنهو	سِنهو	خَنيو	پاترون
166. سوچڻ	سوچڻ	خوچڻ	وچار
167. هي	اي(62)	اي	آ
168. توهان	تهان(63)	ٿي	مون
169. تي	ٿن(64)	تين	تيان
170. اڇلڻ	آوڻ(65)	اڇلاوڻ	گهاڪروون
171. ڳنڍ	ڳڙهو(66)	ڳونٺ	پانڏوون
172. ڄڀ	جبان	جبونن	جڀ
173. ڏند	ڏنت	ڏونت	دانت
174. وڻ	وڻ(67)	بڻ	ورڇ
175. وارو	وارو(68)	وارو	ڦراوون
176. ٻہ	ٻہ(59)	ٻي	ٻي
177. اڪارو	اڇل(70)	اوڪارو	اُلٽي
178. گهمڻ ڦرڻ	ڦرڻ	گهڻ ڦرڻ	چاوون
179. ڪوسو	اونهون(71)	اونهون	ڪن ڪنون
180. ڏوئڻ	ڏوئو	ڏئڻ ڏووڻ	ڏوون
181. پاٽي	پاٽي	پونٽي	پاٽي
182. اسين	اسين	مُهي	آپٽي
183. آلو	پينل(72)	پينوڙو-ليلو	ليلو
184. ڇا	ڪتي(73)	ڪي	شُون

185. ڪڏهن	ڪڏهي(74)	ڪڏي	ڪيان
186. ڪِتي	ڪِت	ڪيت	ڪِيا
187. اَڇو	اڇو	اڇو	سفيد
188. ڪير	ڪوڻ	ڪونڻ	ڪوڻ
189. ويڪرپ	ويڪرو(75)	ارلو	چوڙو
190. زال	لگائي(76)	لگائي	پتني
191. هير، واءُ	واءُ(77)	هير/بائرو	هوا
192. پر	پک	پونک	پر
193. اُگهڻ	لهڻ(78)	اڇو ڪرڻ	پوڇون
194. ساڻ___گڏ	پيرو	پيلهو	ساٿي
195. عورت	ڏوسي(79)	لگائي	ناري
196. ٻيلو/ جهنگل	جهنگ/ مڙهان(80)	جهنگ	___
197. ڪيڙو/ جيت	جيت/ ڪيڙو	جيت/ڪيڙو	_____
198. تون	تون	تون	تمين
199. سال	سال	خال	ورس
200. ٻيلو	ٻيڙو	پيلهو	پيڙون

ڍاٽڪي محاوري جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي سنڌي ٻوليءَ جي بنيادي ٻه سئو لفظن سان ڀيٽ ڪرڻ بعد معلوم ٿيو تہ ڍاٽڪي ۽ سنڌي 86.5 سيڪڙو هڪجهڙائي آهي، ڍاٽڪي ۽ مارواڙي جي وچ ۾ صرف 78.5 سيڪڙو هڪجهڙائي ڏني وئي، گجراتي ۽ ڍاٽڪي ۾ گهٽو ئي فرق ڏسڻ ۾ اچي ٿو تنهن جي باوجود بہ گجراتي ۽ ڍاٽڪيءَ ۾ 63 سيڪڙو هڪجهڙائي ڏني وئي آهي، ان بنياد تي بخوبي چئي سگهجي ٿو تہ ڍاٽڪي محاورو سنڌي ٻوليءَ کي ئي وڌيڪ ويجهو آهن. نسبت مارواڙي ۽ گجراتي ٻولين جي.“(71)

(ب). ڍاٽڪيءَ لفظن جي صحيح صورت ۽ سواديش جي اصول سان اختلاف.

آئون مٿين راين تي هيٺين نڪتن جي بنياد تي اختلاف رکان ٿو.

الف. ٻولين جي ٻڻ ٻڻياد متعلق کوج لڳائڻ لاءِ اڄ جا ماهر لفظن جي هڪجهڙائي واري اصول کي رد ڪري چڪا آهن.

ٻ. ٻيو تہ ڇا اهو لازمي آهي تہ جيڪي لفظ ڏنا ويا آهن، انهن ڪي ئي اصولن لاءِ چونڊيو وڃي،(ڇاڪاڻ تہ ڪيترائي اهڙا لفظ بہ چونڊيل آهن، جيڪي ڏيٺ جي پيدائش ناهن، مثال طور:

مڇي، ترڻ، برف، ڏنڊ وغيره ۽ وري اهڙن لفظن کي وري وري پڙ لکي ڇڏيو آهي، مثال طور، برف 144 ۽ 80 نمبر تي لکيو ويو آهي ۽ ترڻ، 51 ۽ 159 تي وغيره ۽ ڪجهہ اهڙن لفظن جي بہ چونڊ ٿيل آهي، جيڪي مذڪوره ڇئين ئي ٻولين مان ڪنهن بہ هڪ ٻوليءَ جا لفظ نہ آهن، وِڇائين پنجين ٻوليءَ جا لفظ آهن، مثال طور حَق، ۽ ٻيا بہ ڪيترائي لفظ جيڪي پنهنجي جاگرافي، ثقافت، ۽ صوتياتي حوالي سان مٿيل صورت ۾ پيش ڪيا ويا آهن، جيڪي ڍاٽڪيءَ ۾ ايئن ناهن. (جن جو ذڪر اڳتي ايندو.)

ڀ. سواڊيش ڪيترن ئي لفظن جي مختلف حالتن، ڦيرن ۽ صيغن سان رکي ڀيٽ ڪئي آهي، جيڪو غلط آهي ۽ سنڌيءَ سان هڪجهڙائي ڏيکاري آهي، جيڪو بہ لفظ ڪٽي ها اُن جي ساڳي حالت وارو لفظ ٻي ٻوليءَ جو ڪٽي ها. جن جن لفظن کي غلط لکيو آهي، انهن ۾، سنڌيءَ ۾ سمهڻ (مصدر) ڏنو اٿائين تہ ڍاٽڪي ۾ سُوسان(سمهنداسين) جيڪو زمان مستقبل جي شڪل ظاهر ڪري ٿو. اهڙي ريت مارواڙي ۾ خوئڻ آهي جيڪو ڍاٽڪيءَ سان گهٽو ملي ٿو مارواڙ ۾ ’س‘ کي ’خ‘ ۾ تبديل ڪندا آهن.)

جِن لفظن تي مون نمبر ڏنا آهن، انهن کي هيٺ صحيح (ڍاٽڪيءَ ۾) ڏجي ٿو.

(1) سنڌي ۾ استعمال ٿيندڙ”۽“ (حرف جملو) ڍاٽڪيءَ ۾ ٻن طريقن سان استعمال ٿئي ٿو. اسم ۽ فعل سان’ن‘ ۽ ’آن‘ملايو وڃي ٿو (استعمال جي وضاحت اڳتي ڪنداسين)، (2) پسو ڍاٽڪي لفظ آهي، سنڌيءَ جي اثر هيٺ جانور ۽ جناور بہ استعمال ڪن، (3) رک، (4) پڇڙ (جنهن مان لفظ ’پڇڙان‘ نڪتل آهي، جيڪو ٻڪريءَ جي پائين وارن لاءِ استعمال ٿئي ٿو) (5) ڪِنو (6) ڪيلات، ڍاٽڪيءَ جو لفظ ناهي اهو ’ڇالاتہ‘ جو متبادل آهي، جيڪو لاڙي اثر ’ڪُهہ لئہ تہ‘جڙيو آهي، ڍاٽڪيءَ ۾ انهي جو متبادل ’اِيئہ رءَ ڪري‘ استعمال ۾ ايندو آهي، (7) لوهي، (8) نجائونڻ، (9) هڏي، (10) ساس لئڻ، (11) ٻار، (12) پڇ، (13) آرو، (14) گُٽڻ، (15) مرڻ، (16) ڪوترڻ، (17) ميل آرو، (18) سُڪوڙو، (19) جمين، (20) ڪائونڻ، (21)اينڊو، (22) ٻا/ٻاپ، (23) پڙهڻ، (24) جوت (ٿانڊو ڍاٽڪيءَ ۾ لال آڱر کي چئبو آهي)، (25) جمڻ، (26) ڪارجو (27) ماڙهو/ ماڻس، (28) مانس، (29) ڏونگر، (30) نيڙو، (31) گرو، (32) نان، (32) سُبتو

(34) مارگ، (35) نوڙي ۽ رنڍوڙي (رسي) ۾ فرق آهي، نوڙي ڪِپ(ٻوٽو) جي سنهين تندن کي هٿ سان وٽڻ سان ٺاهبي آهي، جڏهن تہ رنڍوڙي، ڪپڙي جي ليرن، اُن، يا سڻي جي هوندي آهي، (36) مسرڻ، (37) ڪاهاڻ، (38) ڪاج ڪرڻ، (39) جوئڻ، (40) سِڙڻ، (41) تِڪو، (42) ڪُنڙو، (43) گائونڻ، (44) آڪاس/ اُپ، (45) سُوئڻ، (46) ناگ، (47) عنيڪ ٺوڙيو، (48) ارگو معنيٰ گڏ ڪرڻ جڏهن تہ ڍاٽڪيءَ ۾ 'سوڙو ڪرڻ' آهي، (50) چُپائڻ، سنڌي لفظ ناهي هي اصل ۾ هندي لفظ آهي، ڍاٽڪيءَ ۾ هٽڻ، يا لگڻ استعمال ٿيندو آهي، سو سنڌيءَ جي اثر هيٺ ڏسجي ٿو، جڏهن تہ گهوڪو ڏيڻ، اجا بہ معنيٰ ئي ٺئين آهي، جيئن آڱر يا لٺ سان گهوڪو ڏبو آهي، جڏهن تہ چُپڻ جي معنيٰ ۾ سُئي يا ڪنڊو، وغيره ڪا بہ نوڪدار شيءَ ايندي، (51) پيچڻ، (52) تارو، (53) گيڏي، (54) پٽر/ڍگر/باٺنو، (55) سِڏو، (56) چونپڻ، (57) ڏينهن، (58) سُجڻ، (59) پونچ، (60) تان، (61) جاڏو، (62) اَٺَ، (63) اَيان، (64) ترن، (65) اچلائونڻ، (66) گنٺ، (67) جهاڙ، (68) آرو، (69) ٻہ/ٻي، (70) اُلٽي، (71) اُنهو، (72) پنوڙو، (73) ڪي، (74) ڪڏهان، (75) بيڪرو، (76) لُگائي/ڏوسي/ٻَهو، (77) بانئيرو، (78) لوهڻ، (79) نينگري (ڏوسي زال لاءِ استعمال ٿئي)، (80) جهنگاڙ/ مڙهو/ جهنگل.

سواڊيش جي ڏنل جدول ۾ 80 لفظ اهڙا آهن جيڪي غلط ڏنل آهن ۽ انهن کي صحيح لکڻ سان انهن سيني لفظن جو ڳانڍاپو گجراتي ۽ مارواڙيءَ سان ويجهو پوي ٿو. سواڊيش جيڪڏهن پارڪريءَ جا لفظ ڏئي ها تہ اِها ڳالهہ واضح ٿي پوي ها تہ لفظ ڪيئن ٿا پاڙيسري ٻولين کي پنهنجائن، اتي منهنجو مطلب اِهو آهي تہ ڍاٽڪيءَ جا مارواڙي، سنڌي، گجراتي ۽ پارڪريءَ سان جهوني دور کان ڏي وٺ جا سلسلا هليا آهن، انهي ڏي وٺ ۾ ڍاٽڪيءَ جو مارواڙي، گجراتي، پارڪري توڙي ڪڇي طرف گهڻو لاڙو رهيو آهي، بنسبت سنڌي جي. انهيءَ جو سبب ثقافتي، معاشي، مذهبي، جاگرافيائي ۽ سياسي هڪ جهڙايون هجڻ آهي، جڏهن تہ سنڌيءَ سان رشتو آخري دور جو ڏسڻ ۾ اچي ٿو.

نتيجا:

ٻولين جي لاڳاپن ۽ هڪ ٻئي مان اثر جي حوالي سان ڪيل بحث مان اِهي نتيجا نڪرن ٿا تہ، ڍاٽڪي ٻوليءَ جو اڻ سڌي طرح سنسڪرت ۽ هندي سان تعلق آهي، جيڪو گجراتي، مارواڙي، پارڪري ۽ ڪڇي ٻولين جي ذريعي جڙي ٿو، جڏهن تہ ٻين مذڪوره ٻولين سان ڍاٽڪيءَ جو سڌو سنئون تعلق آهي.

گجراتي، ڪڇي، مارواڙي، پارڪري وغيره ٻوليون سڀ ڊاٽڪيءَ جو نہ صرف پاريسري ٻوليون آهن. بلڪ اتان جي ٻولين جي خطن جون سياسي، معاشي مذهبي ۽ جاگرافيائي پڻ هڪجهڙايون رهيون آهن. جنهن جي بنياد تي ڊاٽڪي انهن ٻولين کي تمام گهڻو ويجهو رهي آهن. جڏهن تہ ڊاٽڪيءَ تي سنڌيءَ جو اثر ويجهڙ ۾ سياسي حدن جي بدلجڻ سبب ٿيو آهي، تنهن جي باوجود ڊاٽڪي اجا تائين پنهنجي الڳ سڃاڻپ رکيو اچي، اهو اثر رابطي جي ذريعن وڌڻ سبب ڏينهون ڏينهن وڌندو وڃي ٿو ۽ اِهو اثر پڻ اڻ سڌي طرح سنڌيءَ جي ٿري محاوري ذريعي پوي ٿو.

حوالا

1. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس"، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو/ حيدرآباد، سنڌ، 1987ع، صفحو 316، 317 ۽ 318
2. هريجن، رائيچند ، "تاريخ ريگستان (ڀاڱو ٻيو) "، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو/ حيدرآباد سنڌ، 1988ع، ص 136.
3. آڏواڻي، ڀيرو مل مهر چند، "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو سنڌ، 2004ع، ص 130 ۽ 131
4. جوڻيجو ڊاڪٽر عبدالجبار/ هدايت پريم، "ٿر جي ٻولي"، سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو حيدرآباد، سنڌ، 1994ع، ص 27.
5. قريشي، عبدالحفيظ (مهاڳ)، "ڪڇ جو رڻ"، محمد سومار شيخ، سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو سنڌ، 2006ع، ص 15.
6. ساڳيو ص 21.
7. جوڻيجو ڊاڪٽر عبدالجبار/ هدايت پريم، "ٿر جي ٻولي"، سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو حيدرآباد، سنڌ، 1994ع، ص 104.
8. ساڳيو ص 104.
9. ساڳيو ص 104.
10. ساڳيو ص 104
11. ساڳيو ص 105.
12. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس"، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو/ حيدرآباد، سنڌ 1987ع، ص 350.
13. ساڳيو ص 350.

14. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، "سنڌي ٻوليءَ جي ارتقا"، سنڌي لئنگويج اٿارٽي، حيدرآباد سنڌ، 2006ع، ص 190 ۽ 191.
15. الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس"، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو/ حيدرآباد، سنڌ، 1987ع، ص 352.
16. ساڳيو ص 353.
17. جوڻيجو ڊاڪٽر عبدالجبار/ هدايت پريم، "ٿر جي ٻولي"، سنڌي ٻولي جو بااختيار ادارو حيدرآباد، سنڌ 1994ع، ص 77 کان 87.